

**ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ
ЩОДО СПЕЦІАЛЬНОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ
ПРАВОМ ДИПЛОМАТИЧНОЇ НЕДОТОРКАННОСТІ В УКРАЇНІ**

**ACTION OF CRIMINAL PROCEDURE LAW FOR SPECIAL
CATEGORIES OF PERSONS WHO HAVE THE RIGHT DIPLOMATIC
INVIOLABILITY IN UKRAINE**

Щериця С.І.,
к.ю.н., доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет

У статті узагальнено, як розвився сучасний інститут дипломатичних імунітетів. Розглянуто поняття «імунітет» у юридичному значенні. З'ясовано поняття «правовий імунітет» в Україні. Визначено посадове становище осіб, які наділяються правовим імунітетом відповідно до чинного законодавства. Проведено аналіз класифікацій імунітетів, які надаються в процесуальній літературі.

Ключові слова: імунітет, правовий імунітет, дипломатичний імунітет, дипломатичні привілеї, Віденська конвенція про дипломатичні зносини, міжнародно-правові акти, Європейська конвенція про права людини.

В статье обобщено, как развивался современный институт дипломатических иммунитетов. Рассмотрено понятие «иммунитет» в юридическом смысле. Определено понятие «правовой иммунитет» в Украине. Сформулировано должностное положение лиц, которые имеют правовой иммунитет в соответствии с действующим законодательством. Сделан анализ классификаций иммунитетов, предоставляемых в процессуальной литературе.

Ключевые слова: иммунитет, правовой иммунитет, дипломатический иммунитет, дипломатические привилегии, Венская конвенция о дипломатических отношениях, международно-правовые акты, Европейская конвенция о правах человека.

The article summarized as rozvyvasya modern institution of diplomatic immunities. Determined that diplomatic immunity was enshrined in international law in the Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961), but the very concept of diplomatic immunity and customary law,

which was based on the institution, have a much longer history. The notion of “immunity” in a legal sense, and the concept of “legal immunity” in Ukraine. It was found that in our time, diplomatic immunity is a means, albeit imperfect, to ensure the safety of diplomatic personnel from any strife that might arise between states. Determined official position of persons nadilyutsya legal immunity in accordance with the law. The analysis classifications immunities provided in legal literature.

Key words: immunity, legal immunity, diplomatic immunity, diplomatic privileges, The Vienna Convention on Diplomatic Relations, international instruments, The European Convention on Human Rights.

Розвиток сучасного інституту дипломатичних імунітетів і привілеїв відбувався паралельно з розвитком сучасної дипломатії. Британський парламент уперше надав гарантії дипломатичного імунітету іноземним послам у 1709 році, після того як російський граф Андрій Матвеев, котрий проживав у Лондоні, зазнав словесного та фізичного насильства з боку британських судових приставів. У сімнадцятому столітті європейські дипломати зрозуміли, що захист від кримінального переслідування був необхідним для забезпечення умов їхньої діяльності, і розробили певні правила щодо забезпечення прав дипломатів. Застосування таких правил, однак, обмежувалося Західною Європою й було тісно пов'язано з прерогативами дворянства. Отже, посла до Османської імперії, наприклад, могли заарештувати й кинути до в'язниці після початку воєнних дій між імперією та його державою. Французька революція також похитнула цю систему, коли революційний уряд, так само як і Наполеон, затримав багатьох дипломатів, звинувачених у підриванні французької держави. Із сучасніших епізодів можна пригадати кризу з узяттям заручників в Ірані, яка повсюдно вважається порушенням дипломатичного імунітету (хоча самі заручники офіційно не представляли свою державу, приймаючі країни зобов'язані захищати дипломатичну власність і персонал). З іншого боку, під час Другої світової війни дипломатичний імунітет належним чином поважався й посольства країн, що воювали, часто евакуювалися через нейтральні країни [2, с. 21–22, 26]. У дев'ятнадцятому столітті система, яка постала внаслідок Віденського конгресу, підтвердила права дипломатів. Із того часу європейська модель міжнародних відносин поширилася по всьому світу. Сьогодні дипломатичні привілеї й імунітети, а також дипломатичні відносини загалом регулюються на міжнародному рівні згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини, яка була ратифікована майже всіма країнами світу. Дипломатичний імунітет закріплено нормою міжнародного права у Віденській конвенції про дипломатичні зносини (1961), однак саме поняття дипломатичного імунітету і звичаєве право, на якому базувався цей інститут, мають набагато довшу історію. Багато принципів дипломатичного імунітету зараховують до звичаєвого права й сьогодні. Дипломатичний

іmunітет як інститут постав для обслуговування міждержавних зносин у тому числі в періоди труднощів у таких відносинах і навіть збройних конфліктів. Під час прийому дипломатів, які формально представляють суверенну державу, приймаюча держава в особі її глави надає їм певні привілеї та іmunітети для створення належних умов з метою ефективного здійснення ними своїх обов'язків, при цьому розуміючи, що вони надаються на основі взаємності [7, с. 3]. У наш час дипломатичний іmunітет являє собою засіб, хоча й недосконалий, для гарантування безпеки дипломатичного персоналу від будь-якої ворожнечі, що може виникнути між державами. Що ж таке іmunітет як правова категорія? «Іmunітет» у перекладі з латинської мови означає «звільнення», «позбавлення» або «незалежність», «несхильність»; у юридичному сенсі його трактують як виняткове право не підкорятися деяким загальним законам, надане особам, які займають особливе положення в державі. Правовий іmunітет – це особливі пільги та привілеї, переважно пов'язані зі звільненням конкретно встановлених у нормах між-народного права, Конституції й законах осіб від певних обов'язків і відповідальності, покликаних забезпечувати виконання ними відповідних функцій [4, с. 8]. У юридичному значенні правовий іmunітет (лат. *immunitus* – звільнення від чого-небудь) – виняткове право не підкорятися деяким загальним законам, надане особам, що займають особливе становище в державі, тобто це особливі пільги і привілеї, що звільняють певних, визначених законом, осіб від певних обов'язків і відповідальності з метою збереження ними свого особливого статусу [2, с. 112]. Правовий іmunітет – це перебування особи (повне або часткове) поза юрисдикцією держави. Посадове становище деяких категорій осіб може зумовлювати наявність іmunітетів у кримінальному судочинстві, тобто особливих умов порядку здійснення досудового розслідування, притягнення до кримінальної відповідальності і провадження загалом, що включають необхідність одержання спеціального дозволу на проведення стосовно цих осіб усіх або деяких процесуальних дій. Наявність іmunітету не означає набуття такими особами будь-яких особистих вигод, він створює певну гарантію ефективності виконання ними важливих державних і суспільних функцій. Безпосередньою правовою основою іmunітету є не принцип рівності всіх перед законом і судом, а інші правові принципи – розподілу влад, незалежності суддів [8, с. 12].

Невід'ємною особливістю правових норм про іmunітет варто визнати їх винятковий характер. Загалом наявність так званих виняткових правових норм є поширеним явищем у юриспруденції. Іншими словами, іmunітети створюють низку винятків із загальних правил. Для з'ясування природи іmunітетів та обґрунтування подальшого вдосконалення законодавства необхідно розуміти їх як правовий інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин або які-небудь їх компоненти, властивості. Звісно, такий правовий інститут є складним за внутрішньою структурою й поряд зі спільними рисами має значні відмінності. У літературі часом дуже вузько розуміють правовий

іmunітет, пов'язуючи його виключно з особами, які обіймають певні посади. Так, З.В. Мірошник пише, що іmunітет «є сукупністю особливих правових переваг, що надаються відповідно до норм міжнародного права і Конституції країни певному колу осіб через займану ними посаду» [5, с. 13]. Ознаки правового іmunітету досить умовні, бо привілеї та іmunітет – багато в чому тісно пов'язані явища й поняття. До того ж чіткого розмежування між ними в між народній договірній практиці, а також і у внутрідержавному законодавстві не проводиться. Це положення пояснюється тим, що ані іmunітет, ані привілеї не існують у «чистому» вигляді. Кожен із них є сукупністю правил, що мають ознаки як іmunітету, так і привілею у власному значенні. Наприклад, правило отримання згоди на надання дипломатичним агентом свідчень свідків, поза сумнівом, є пільгою, додатковою гарантією, що слугує забезпеченню ефективного й безперешкодного виконання агентом своїх функцій, – ознака іmunітету. Разом із тим саме право відмовитися від давання показань свідків також, поза сумнівом, є винятком із загального правила обов'язку будь-якої особи дати такі показання на вимогу компетентних органів кримінального судочинства – ознака привілею [11, с. 115]. Наявність переваг, що надаються особам або групам осіб, неминуче ставить питання про їх відповідність основоположним демократичним принципам рівноправ'я та недопущення дискримінації. З огляду на те, що правовий іmunітет є певним винятком із принципу правової рівності, у літературі існує два протилежні підходи до можливості їх установлення й існування. Деякі автори стверджують, що привілеї та іmunітет закріплюють нерівність, яка виявляється, зокрема, під час притягнення до юридичної відповідальності, є відступом від конституційних положень про правову рівність, що є неприпустимим [12, с. 192–193]. Інші вважають, що привілеї та іmunітет не порушують принципу правової рівності, оскільки він характеризує загальний (конституційний) статус особи, тобто статус людини як громадянина, члена суспільства, держави, і не враховує відмінностей у юридичному становищі суб'єктів [9, с. 22]. Європейський суд з прав людини у своїй діяльності також керується цими принципами, з яких випливає, що відмінність у діях не завжди призводить до дискримінації, а державна влада користується певною свободою в оцінюванні того, чи допустимий різний підхід стосовно деяких груп [6, с. 6]. Практика Європейського суду з прав людини виробила концепцію, що дає змогу оцінювати допустимість відмінностей, які існують у законодавстві країн-учасниць Європейської конвенції про права людини, зокрема пільг, привілеїв та іmunітету, стосовно окремих осіб або груп осіб: 1) необхідне належне обґрунтування сприятливішого ставлення до якої-небудь особи або групи осіб; 2) про наявність забороненої дискримінації можна говорити у випадку, якщо одночасно є такі обставини: встановлені факти свідчать про різне ставлення; відмінність недоцільна, тобто вона не може бути об'єктивна й розумно обґрунтована з урахуванням цілей і наслідків такого заходу; немає розумної відповідності між використовуваними засобами та поставленою метою [6, с. 453]. Як справедливо вказує І.П. Корякін, численність видів

іmunітетів робить просто необхідним дослідження й виділення тих ознак, які утворюють його сутність. У цьому аспекті процес класифікації виконує також роль методу наукового дослідження, зокрема, інституту іmunітету [10, с. 132].

У процесуальній літературі представлено низку класифікацій іmunітетів за різними підставами, водночас класифікація іmunітетів за видовою належністю (тобто за правовим статусом особи) видається найбільш прийнятною. Аналіз запропонованих класифікацій дає підстави для висновку, що більшість із них мають багаторівневий, складний характер. Наприклад, Ф.А. Агаєв пропонує виділяти такі види іmunітетів: 1) дипломатичний іmunітет; 2) іmunітети осіб, що користуються міжнародним захистом; 3) депутатський іmunітет; 4) іmunітет суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів; 5) свідочий іmunітет; 6) іmunітет громадських представників; 7) інші іmunітети [3, с. 27]. В.І. Руднєв називає такі види іmunітетів: професійні (президент, депутати, прокурори, судді); особисті (близькі родичі особи, яку притягують до кримінальної відповідальності); змішані (адвокати, священнослужителі). При цьому автор розглядає іmunітети повні й усічені (часткові) [3, с. 8]. С.В. Лукошкіна виділяє такі види процесуальних іmunітетів: 1) дипломатичний і консульський іmunітет; 2) іmunітет глави держави; 3) іmunітет представників законодавчої влади – парламентський іmunітет; 4) іmunітет посадових осіб судової гілки влади; 5) іmunітет посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів; 6) іmunітет адвоката; 7) свідочий іmunітет [3, с. 46–47]. На нашу думку, найбільш прийнятною і зручною для користування є класифікація, запропонована С.Г. Волкотрубом, відповідно до якої видами іmunітетів у кримінальному судочинстві є іmunітети посадових осіб, які виконують особливі за своєю вагою та значенням функції в державі й суспільстві; іmunітети, пов'язані з міжнародними відносинами; іmunітет свідків у кримінальному судочинстві. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що наявність і дія привілеїв та іmunітету для окремих категорій суб'єктів не суперечить загально визнаним міжнародним і конституційним принципам рівноправ'я й недопущення дискримінації. Водночас кожен такий виняток із загальних правил має бути обґрунтованим і розумним, регулюватися належним правовим актом. Установити правовий іmunітет під час притягнення до відповідальності можуть насамперед міжнародні правові акти й Конституція України. Сьогодні недосконалість і прогалини у правовому регулюванні процесуальних іmunітетів, відсутність необхідних наукових рекомендацій подекуди спричиняють під час правозастосовної діяльності проблеми. Натепер відсутня чітка наукова концепція поділу іmunітетів на види, чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить переліку іmunітетів або чіткого, системного переліку осіб, які ними наділяються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства : [навч. посіб.]. – Х. : Факт, 2001. – 230 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 744 с.
3. Удалова Л.Д. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : [моногр.] / Л.Д. Удалова, І.В. Бабій. – К. : КНТ, 2010. – 192 с.
4. Григоруک Н.Г. Непорушність повноважень народних депутатів України / Н.Г. Григорук // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 2.
5. Мирошник С.В. Правовые стимулы в российском законодательстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / С.В. Мирошник. – Ростов-н/Дону, 1997. – 20 с.
6. Гомьен Д. Європейська конвенція про права людини і Європейська соціальна хартія: право і практика / Д. Гомьен, Д. Харріс, Л. Зваак. – К., 1998. – 60 с.
7. Волкотруб С.Г. Імунітет у кримінальному процесі України : [моногр.] / С.Г. Волкотруб. – Х. : Консум, 2005. – 144 с.
8. Корякин И.П. Иммунитет в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / И.П. Корякин. – Караганда, 2003. – 33 с.
9. Руднев В.И. Иммунитеты в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.И. Руднев. – М., 1997. – 22 с.
10. Лукошкина С.В. Иммунитеты в российском уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С.В. Лукошкина. – Иркутск, 2005. – 224 с.
11. Щериця С.І. Класифікація імунітетів у кримінальному судочинстві / С.І. Щериця // Національна і міжнародна безпека в сучасних трансформаційних процесах : матеріали наук.-практ. конф. – К., 2011. – С. 115–117.
12. Фалалєєва Л.Г. Дипломатичні імунітети: принципи, норми, практика застосування / Л.Г. Фалалєєва, В.В. Мараховський // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 192–202.
13. Демин Ю.Г. О проблеме служебного иммунитета в международном праве / Ю.Г. Демин // Советский ежегодник международного права. – 1988. – М. : Наука, 1989. – С. 83–88. __